XALQ DEPUTATLARI BOYSUN TUMANI KENGASHINING

Q A R O R I

2025-yil 13-sentabr VII-13-89-8-110-K/25 Boysun tumani

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-81-sonli Farmonining 11-bandida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan ishlab chiqilgan Boysun tumanining ekologik “master-reja”sini tasdiqlash to‘g‘risida

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanishning toza suv va sanitariya, iqlim o‘zgarishi oqibatlari bilan kurashish, aholi punktlari va ekotizimni saqlash kabi maqsadlariga erishish uchun tumanning iqtisodiyot tarmoqlari hamda hududlarni ekologik baholash tizimini joriy qilish, atrof-muhitni boshqarishni kuchaytirish, sog‘lom muhitini yaratish va atrof-muhitni muhofaza qilishga muvofiqlashtirilgan e’tiborni yo‘naltirish maqsadida Tuman Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi inspeksiyasi boshlig‘i I.A’zamovning hisobotini “O‘zbekiston ekologik partiyasi” Boysun tuman Kengashi taklifiga ko‘ra tinglab, deputatlar tomonidan bildirilgan fikr va mulohazalarni inobatga olib, “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 24-moddasiga asosan xalq deputatlari tuman Kengashi **QAROR QILADI:**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-81-sonli Farmoni hamda tuman Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi inspeksiyasi boshlig‘i I.A’zamovning hisoboti ma’lumot va ijro uchun qabul qilinsin.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi PF-81-sonli Farmonining 11-bandida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida Boysun tumanida atrof-muhitni boshqarishni kuchaytirish, sog‘lom muhitini yaratish va atrof-muhitni muhofaza qilishga muvofiqlashtirilgan e’tiborni yo‘naltirish uchun ishlab chiqilgan Boysun tumanining ekologik “master-reja”si ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

3. Bunda:

ekologik “master-reja”ni viloyat Ekologiya boshqarmasi bilan kelishilgan holda shakllantirilsin va jamoatchilik muhokamasidan o‘tkazilsin. Tuman Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi inspeksiyasi ekologik “master-reja” ijrosi va uning

natijadorligi yuzasidan har chorakda xalq deputatlari tuman Kengashiga va jamoatchilik oldida hisobot berib borishi va viloyat Ekologiya boshqarmasiga amalga oshirilgan ishlar to‘g‘risida axborot kiritilishi hamda viloyat Ekologiya boshqarmasi taklifiga asosan “master-reja” ijrosi va uning natijadorligi bo‘yicha ushbu masalaga mas’ul shaxslarga nisbatan mukofotlash yoki intizomiy jazo chorasini ko‘rish uchun asos bo‘lishi belgilab qo‘yilsin.

4. Tuman Iqtisodiyot va moliya bo‘limi (M.Mamadiyev), tumanning ekologik “master-reja”sini ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog‘liq xarajatlarni mahalliy budjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtirish uchun 2025-yil mahalliy budjet parametrlarida inobatga olsin.

5. Tuman hokimligi Axborot xizmati rahbari (Y.Xoliyorov), “Boysun” gazetasi bosh muharriri (D.Oripov)ga Boysun tumanining ekologik “master-reja”si ijrosi va uning natijadorligi bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarni keng yoritib borish tavsiya etilsin.

6. Mazkur qaror bajarilishini nazorat qilish xalq deputatlari tuman Kengashining Agrar, suv xo‘jaligi va ekologiya masalalari bo‘yicha doimiy komissiya (F.Tursunqulov), tuman hokimining o‘rinbosarlari (Sh.Abdullayev, M.Qodirov, S.Choriyev, A.Husanov) zimmalariga yuklansin.

7. Mazkur qaror qabul qilingan kundan e’tiboran kuchga kiradi.

Kengash raisi SHUKUROV BOXADIR SHOTURAYEVICH

Xalq deputatlari Boysun tumani
Kengashining
2025-yil 13-sentabrdagi
VII-13-89-8-110-K/25 -son qaroriga
1-ilova

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi

Surxondaryo viloyati Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi boshqarmasi

BOYSUN tumanining

Ekologik Master-Rejasi

2025-yil

MUNDARIJA

Boysun tumanining ekologik master rejasi tumanni yanada samarali boshqarish, sog'lom tuman muhiti va atrof-muhitni muhofaza qilishga muvofiqlashtirilgan yondashuvni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Ushbu ekologik master reja (EMR) Surxondaryo viloyati Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi boshqarmasi, Boysun tuman hokimligi va mahalliy manfaatdor tashkilotlar hamkorligida yaratilgan.

1. Kirish

2. Dastlabki ma'lumotlar

2.1 tuman konteksti

2.3 Manfaatdor tomonlarning ishtiroki

2.4 Atrof-muhit bo'yicha dastlabki ma'lumotlarni baholash

3. Boysun tumanining kelgusiga nazar

3.1 Strategik yo'nalishlar

4. Tavsiya etilgan harakatlar

4.1 Energiya va atmosferaga tashlamalar

4.2 Yerdan foydalanish

4.3 Transport va havo sifati

4.4 Chiqindilar va Sanitariya

4.5 Suv iste'moli va suv sifati

5. Amalga oshirish rejasi

4.1 O'lchash va baholash

4.2 Harakatlar va amalga oshirish

4.3 Baholash va kerakli o'zgartirishlar kiritish

6. Havolalar

KIRISH

O'zbekistonda tumanlar iqtisodiyoti va aholi sonining tez sur'atlarda o'sishi kuzatilmoqda; biroq, tumanlarni kengaytirish bilan bog'liq o'sib borayotgan ekologik muammolarni hal qilish uchun strategiyalar yetarli emas. Atmosferaning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, atrof-muhitning ifloslanishi va karbonat angidrid tashlamalari O'zbekiston bo'ylab katta tumanlar oldida turgan ko'plab muammolardan faqat bir qismidir. O'zbekiston hukumati iqlimni boshqarish sohasida muhim tarkibiy islohotlarni amalga oshirdi, tumansozlik bu islohotlarning eng muhim tarmoqlaridan biridir.

O'zbekiston turli tashabbuslar orqali barqaror tuman boshqaruvida muvaffaqiyatga erishmoqda; masalan, Yashil Makon umummilliy loyihasi 2030 yilga kelib tuman yashil maydonlarini 30 foizga oshirishni maqsad qilgan. O'zbekiston, shuningdek, Markaziy Osiyo atrof muhit va iqlim o'zgarishini o'rganish universitetini tashkil etish va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashgan an'anaviy arxitekturani ta'kidlaydigan Etno ekologik tadqiqotlar markazi loyihasini yaratish kabi tashabbuslar orqali tumanlarning barqaror rivojlanishi bo'yicha salohiyatini oshirishga sodiqligini saqlab qoladi.

Shuningdek, O'zbekistonda tumansozlikning barqaror rivojlanishiga ko'maklashish, jumladan, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki va BMT Taraqqiyot dasturi bilan xalqaro hamkorlik ham rivojlanmoqda. Biroq, bu harakatlar yanada tizimli muvofiqlashtirishni talab qiladi. Qolaversa, O'zbekistonning 14 ta yirik shahrining atrof-muhit holati bo'yicha tizimli tahlili ilgari o'tkazilmagan. Ma'lumotlarning yetishmasligi munisipalitetlarga va hukumatga harakatlar uchun ustuvor yo'nalishlarni va ko'rilgan choralar ta'sirini samarali baholashga to'sqinlik qiladi.

Shu bois O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yildagi 81-sonli Farmoni bilan Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligiga O'zbekistonning barcha yirik tumanlari bo'yicha ekologik master-rejalarni amalga oshirish topshirildi.

Milliy iqlim markazi Ekologiya vazirligi topshirig'i bilan O'zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha atrof-muhit master rejalari (EMR) loyihasiga rahbarlik qiladi. Loyihaning maqsadi atrof-muhit ko'rsatkichlarining kompleks to'plamidan foydalangan holda tumanlarning yashil rivojlanishini yaxshilash va ularning yashash qulayligini oshirishdan iborat. Ushbu baholashlar asosida atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha master reja (EMR) ishlab chiqilgan bo'lib, u ushbu ko'rsatkichlarning uzoq muddatli yaxshilanishini kuzatish va rag'batlantirish uchun foydalaniladi. tumanlar atrof-muhitini boshqarishni takomillashtirish, yangi qoidalarni joriy etish va rag'batlantirish bo'yicha tavsiyalar bilan ta'minlanadi. Bu tavsiyalar investitsiya loyihalarini tayyorlashda foydalaniladi.

tumanlar taraqqiyotini kuzatish va eng yaxshi amaliyot sohalarini aniqlash uchun ular muntazam ravishda EMR ballari bo'yicha baholanadi. Hokimliklar barqaror tuman siyosatini ishlab chiqish, ularning EMR dan foydalanish va amalga oshirilayotgan siyosatda tavsiya etilgan chora-tadbirlarni shakllantirish bo'yicha treningdan o'tadilar.

EMR dasturining yakuniy maqsadi O'zbekistonning yirik tumanlarida tizimli ekologik baholash jarayonini yo'lga qo'yishdan iborat. tumanlarni yanada yashil, toza, yanada inklyuziv, barqaror va yashashga yaroqli qilish uchun yashil tumanlarni boshqarish uchun muhim vositadir.

Boysun tumanining ekologik master-rejasi (EMR) munisipal darajada qarorlar qabul qilish va siyosatni ishlab chiqishda yanada barqaror va ekologik mas'uliyatli yondashuvga erishishga qaratilgan bo'lib, u shuningdek, xususiy sektor, fuqarolar va sayyohlar uchun ekologik tartibga solish va ta'limni kuchaytirishni o'z ichiga oladi. Ekologik master rejaning strategik maqsad va vazifalari Boysun tumanidagi atrof-muhit kelajakda qanday bo'lishi kerakligini, shuningdek, tumanning yanada barqaror, yashashga yaroqli va sog'lom muhitga aylanishiga yordam beradigan chora-tadbirlar majmuini belgilaydi.

Atrof-muhitning barcha komponentlari bir-biriga bog'langan bo'lsa-da, bu tizimning asosiy elementlari energiya va atmosferaga tashlamalar, yerdan foydalanish, transport va havo sifati, chiqindilar, sanitariya va suvdan foydalanishni o'z ichiga oladi. EMR shakllantirilgandan so'ng, unda mavjud bo'lgan ma'lumotlar atrof-muhitni baholash va takomillashtirishni kuzatish uchun asos bo'ladi, shuningdek, amaliy investisiyalar, infratuzilma loyihalari va salohiyatni oshirish uchun ishlatilishi mumkin.

Tashabbusning samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun, EMR doimiy monitoring va takomillashtirishni o'z ichiga olgan tizimdir.

EKOLOGIK MASTER-REJA QANDAY QO'LLANILADI

Ushbu dastur O'zbekistonning yirik tumanlarida tizimli ekologik baholash jarayonini yaratishga qaratilgan. EMR tumanning hozirgi ekologik holatini tavsiflaydi va tumanni yanada yashil, toza, inklyuziv, barqaror va yashashga yaroqli qilish uchun joriy boshlang'ich ma'lumotlarga asoslangan tavsiya etilgan harakatlar to'plamini taklif qiladi

Vaqt o'tishi bilan EMR yangi qoidalar, tumansozlik, infratuzilmani rivojlantirish, salohiyatni oshirish va rag'batlantirish orqali mahalliy hokimiyat organlari yashil tumanni boshqarish uchun asos bo'ladi

Ekologik master-rejalarini ishlab chiqish yangi barqaror tumanni rivojlantirish loyihalari muvaffaqiyatini monitoring qilishning tizimli jarayonini ta'minlaydi. EMR kelgusi 3-5 yil ichida oltita ustuvor yo'nalishda asosiy harakatlarni amalga oshirish orqali tuman atrof-muhitini yaxshilashga qaratilgan

2. DASTLABKI MA'LUMOTLAR

2.1. Boysun tumani konteksti

Boysun tumani 1926-yil 29-sentabrda tashkil topgan bo'lib— Surxondaryo viloyatining shimoliy-g'arbda joylashgan. Umumiy yer maydon 3,72 ming kv.km. Aholisi 128,45 ming kishi, Iqlimi quruq subtropik iqlim. O'zbekistonning boshqa tog'li tumanlaridan issiqlik resurslarining ancha balandlikkacha yuqoriligi bilan ajralib turadi. Yanvarning o'rtacha temperaturasi 850 m balandlikda 2°, 3200 m balandlikda —6°, iyulniki 830 m balandlikda 30°. O'rtacha yillik yog'in miqdori 500-1200 m balandlikda 150-400 mm, 1200 m dan balandda 450-800 mm. Mahalliy shamollar, fyon shamoli, afg'on shamoli esadi.

Boysun tumanida qadimiy qal'a-tumanlar ko'plab topilgan. Eng yiriklari: Poyko'rg'on, Qozimullatepa, Saribandtepa, Yalangto'shtepa, Darband, Munchoqtepa, Bo'yrachi, Qiziljartepa, Mullatepa, Kallaqo'rg'on. Ibtidoiy odamlar yashagan g'orlar, manzillar: Teshiktosh, Machay, Katta Suluvkamar, Do'konxona, Amir Temur, Iskandarxon va boshqa Sayrob chinori (Sayrob qishlog'ida), Temir darvoza (Darband qishlog'ida), Teshiktosh gori (Machay qishlog'ida), Dinozavr izlari, Bibishox shotisi, Boybuloq g'ori (Qo'rg'oncha qishlog'ida), Poyonqo'rg'on (Rabot qishlog'ida) kabi tarixiy obidalar bor.

Boysun tuman iqtisodiyotining asosini turli sanoat tarmoqlari, jumladan turizm, qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi, beda urug'chiligi, bog'dorchilik kabi yo'nalishlar yetakchilik qiladi.

Tabiati: Boysun tumani hududining shimoliy va g'arbiy qismini Hisor tog' tizmasi tarkibidagi Boysuntog' va uning tarmoqlari (Belovti, Xo'jabo'zbarak,, Xo'jagurgurota, Gaurli, Sariqil, Kentala, Machay tog'lari, Ketmonchopti, Sarimas, Suvsiztog', Kulbatog' va boshqalar) egallagan. Janubiy va sharqi tog' oldi va adirlardan iborat. Tog'lar orasidagi soyliklar, tog' oldilari o'zlashtirilgan. Boysun tumani tog'laridan juda ko'p daryo va soylar boshlanadi. Ularning eng muhimlari: Sheroboddaryo va uning irmoqlari Machaydaryo (O'rmoncha, Jakandi, Olchasoy), Xo'jabulgansoy, Panjob, Xo'jaipok daryosi va uning irmoqlari: Qo'rg'onchasoy(Xo'jabo'zbarak, Qizilsoy, Chindon), Halqajar (Olachopon va Qayroqsoy). Bulardan tashqari Ohangaronsoy, Pulhokimsoy va boshqa bor..

Tuproqlari bo'z tuproq, chimli, qo'ng'ir va och qo'ng'ir tog' tuproqlari, shurxok tuproq/iap. Yovvoyi o'simliklardan sho'ra, yantoq, jinchak, qizg'aldoq. boychechak, yaltirbosh, no'xatak, tog'rayxon, kiyiko't, gulxayri, shuvoq; dorivor o'simliklardan alkor, hartol, zanjovul, o'lmaso't, qontepar, oqshair; archa, yovvoyi mevali daraxtlar va boshqalar usadi. Yovvoyi cho'chka, bo'ri, tulki, chiyabo'ri, qo'ng'ir ayiq, jayra, qushlardan kaklik, kalxat, burgut, lochin, qarchig'ay, boyo'g'li, olashaqshak,, chil va boshqa yashaydi

Aholining asosiy konsentratsiyasi tumanning markaziy qismida joylashgan. Aholi tarkibi bo'yicha tuman aholisi soni 128,045 ming kishini, Tumanning ijtimoiy infratuzilmasi 22 ta tibbiyot muassasi, 59 ta umumta'lim maktabi, 21 ta maktabgacha ta'lim tashkiloti, 3 ta texnikumdan iborat.

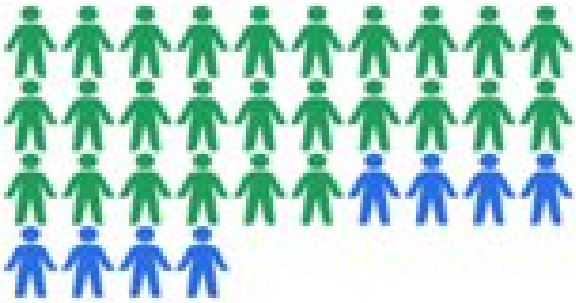
Ko'rsatkichlar	2000	2010	2020	2025
tuman aholisi (ming kishi)	79,060	93,251	115,412	128,045
Aholi zichligi (1 km2 dagi aholi soni)	21,1	24,8	35,9	39,9
Aholining iqtisodiy aktivlik darajasi (%)	60 %	67 %	72 %	76 %
Tug'ilganda kutilayotgan umr ko'rish	70 %	72,5 %	73,3 %	74 %
Bandlik darajasi (%)	58,7 %	61,3 %	62 %	63,5 %

1-Jadval. Boysun tumanining 2000, 2010, 2020, 2025 yillar uchun ijtimoiy-iqtisodiy statistikasi. Ma'lumotlar manbasi UzStat

2.2. Manfaatdor tomonlarning ishtiroki

Ekologik muammolar keskinlashib borayotgan hozirgi dunyoda jamiyatning ekologik vaziyatni yaxshilashga qaratilgan jarayonlarda faol ishtirok etishiga imkon beruvchi mexanizmlarni yaratish muhim ahamiyatga ega. Tuman aholisi bu jarayonning asosiy ishtirokchilaridir. Ularni tuman ekologiyasi bo'yicha qarorlar qabul qilishga jalb etish nafaqat faoliyat samaradorligini oshirish, balki atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

So'rov natijalari sinchkovlik bilan tahlil qilindi, bu esa asosiy ustuvor faoliyatning yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi. So'rovda jami 1860 dan ortiq kishi ishtirok etdi.

Javoblar natijalariga ko'ra, Surxondaryo viloyati aholisini o'z tumanlaridagi atrof-muhit holati boshqa viloyatlarga qaraganda ko'proq tashvishga solmoqda respondentlarning 75 foizi (1-diagramma). Shu bilan birga, Surxondaryo viloyati atrof-muhitga qiziqishning yo'qligi va xavotir sabablari bo'yicha eng past natijani ko'rsatdi – respondentlarning 1 foizi.

Surxondaryo viloyati aholisining fikricha, ustuvor ekologik yo'nalishlar 2 diagrammada keltirilgan. Sanitariya holatini yaxshilash, chiqindilarni yig'ish/qayta ishlash 12,1% Jamoat transporti tarmog'ining rivojlanishi 7,1% Tuproqni degradatsiyadan himoya qilish 7,1% Yashil maydonlarning o'sishi 45,5% Boshqa 12,1%

SAVOLLAR:

1. O'zbekistonda atrof-muhit muammolari haqida qay darajada bilasiz?
a) juda yaxshi
b) o'rtacha
c) yomon
d) juda yomon
e) Javob berish qiyin

2.Shahringiz/hududingizdagi ekologik vaziyat sizni qanchalik xavotirga solmoqda?
a) juda ko'p
b) bir oz xavotirda
c) men ekologiyaga qiziqmayman
d) tashvishga sabab yo'q
e) javob berish qiyin

3. Sizningcha qaysi ekologik muammo sizning shahringizda keng tarqalgan?
(Masalan: Havoning ifloslanishi, chiqindilarni boshqarish, yashil maydonlar/daraxtlarning yetishmasligi, suv yetishmasligi, daraxtlarni kesish, suvning ifloslanishi, tuproq degradatsiyasi (sho'rlanish /unumdorlikni yo'qotish), anomal ob-havo o'zgarishi (yuqori/past haroarat, sel, bo'ron va boshqalar), biologik xilma xillik yo'qotilishi). (Ochiq savol)

4. tuman/tumaningizdagi atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq tashabbus va loyihalarda qatnashasizmi? (Ochiq savol)

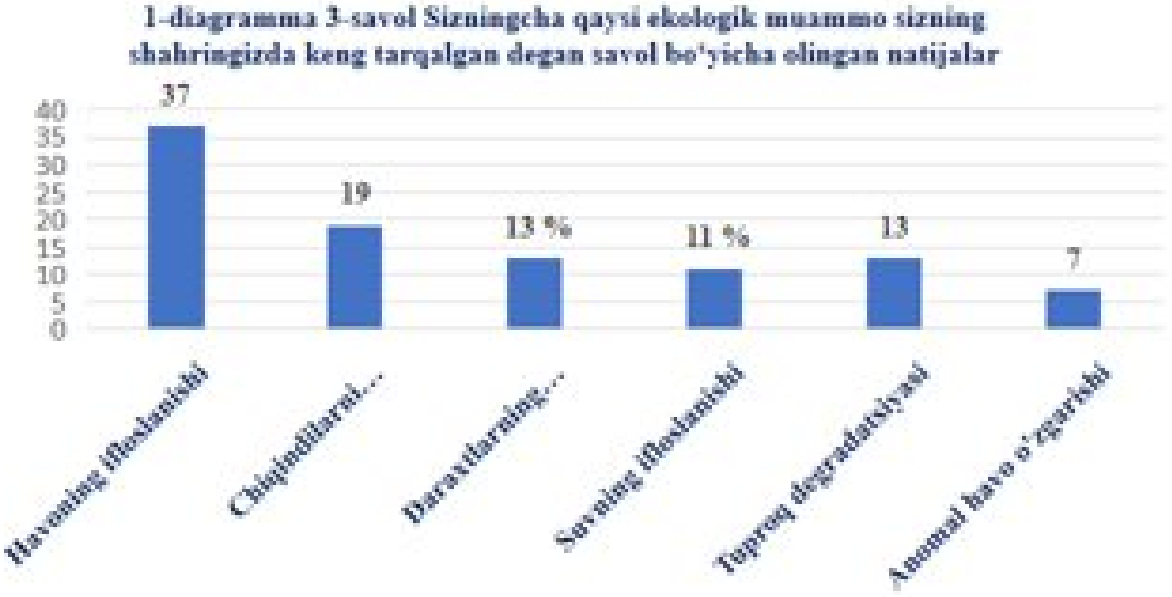
5. Sizningcha, shahringiz/ tumaningizdagi ekologik muammolarni hal qilishda aynan nima to'sqinlik qiladi? (Ochiq savol)

6. Hokimliklar/davlat organlari ekologik muammolarni hal qilish va tabiatni muhofaza qilishga fuqarolarni ko'proq jalb qilish uchun nima qilishi kerak? (Ochiq savol)

7. Sizningcha, shahringizning ekologik ustuvor yo'nalishlar ro'yxatida nima birinchi bo'lishi kerak?
1) qayta tiklanadigan energiyani rivojlantirish
2) jamoat transporti tarmog'ini rivojlantirish
3) tuproqni degradatsiyadan himoya qilish
4) yashil maydonlarni ko'paytirish
5) sanitariya, chiqindilarni yig'ish/qayta ishlashni yaxshilash
6) suv ifloslanishini kamaytirish/suvni tejash
7) boshqa (yozing)

8. Muayyan harakatlar uchun g'oyalaringiz bormi yoki sizning shahringizda ekologik muammolarni hal qilish uchun tashabbus yoki g'oyalaringiz bormi?
1.Bor bo'lsa (yozing) 2. Yo'q

NATIJALAR

So‘rov natijalariga ko‘ra, Surxondaryo viloyatida aholini eng ko‘p tashvishlantirayotgani havoning ifloslanishi muammosi ekanligi ma‘lum bo‘ldi – buni respondentlarning 37 foizi qayd etgan. Respondentlarning 19 foizi chiqindilarni boshqarish, 13 foizi daraxtlarning yetishmasligi, 11 foizi suvning ifloslanishi, tuproq degradatsiyasi esa 13 foizi hamda respondentlarning 7 foizi anomal havo o‘zgarishlari muhimligini ta‘kidlashgan. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, Boysun tumanida Surxondaryo viloyati umumiy aholisining, ya‘ni 2,044 million kishining, 6,2 foizi istiqomat qiladi.

2.3. ATROF-MUHIT BO‘YICHA DASTLABKI MA’LUMOTLARNI BAHOLASH

Milliy iqlim markazi Ekologiya vazirligining hududiy boshqarmalari va tumanlar kommunal xizmatlari ma'lumotlaridan foydalangan holda atrof-muhit holatini dastlabki baholashni o‘tkazdi. Hokimliklar tomonidan energiya va chiqindilar, yerdan foydalanish, transport, havo sifati, chiqindilar, sanitariya va suv ta'minoti kabi asosiy ekologik ko‘rsatkichlar keltirilgan jadvallar taqdim etildi.

Indikatorlar yashil tumanlarning indeksi uslubiyoti asosida tanlangan va O‘zbekistonning ma'lumotlari va ekologik konteksiga moslashtirilgan. Bu O‘zbekiston tumanlari uchun birinchi ekologik monitoring bo‘lganligi sababli, dastlabki ekologik ma'lumotlarni to‘plash ko‘proq jiddiy monitoring qilishga kerak bo‘lgan ko‘rsatkichlarni aniqlashga yordam beradi.

Atrof-muhit siyosati kabi sifatli ma'lumotlar "ha" yoki "yo‘q" tamoyili bo‘yicha baholangan va hali tumanlarning yakuniy ekologik reytingiga kiritilmagan. Keyingi tuman monitoringida ushbu ma'lumotlar ishlab chiqilgan standartlarga muvofiq kiritiladi va baholanadi. Ular qonunchilik bazasi va ularni amalga oshirish darajasini hisobga olgan holda tahlil qilinadi.

Har bir ko‘rsatkich bo‘yicha ballar 0 dan 10 gacha bo‘lgan shkala bo‘yicha me'yorlashtiriladi, barcha tumanlar orasidagi eng yaxshi va eng yomon ball asosida 0 eng past ball va 10 eng yuqori ball hisoblanadi.

ENERGIYA VA ATMOSFERAGA TASHLAMALAR

Energetika sektori tuman ekologiyasi va iqlimini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Uning atrof-muhitga ta'siri ko'p qirrali bo'lib, energiya ishlab chiqarish va issiqxona gazlari chiqindilarini qamrab oladi. Ko'pgina tumanlarda energiyaning asosiy manbai ko'mir, neft va tabiiy gaz kabi qazib olinadigan yoqilg'i bo'lib qolmoqda.

Barqaror rivojlanish tarafdori bo'lgan tumanlar uchun issiqxona gazlari tashlamalarini kamaytirish va toza energiya manbalariga o'tish bo'yicha faol ish olib borishi muhim. Buning uchun kompleks yondashuv, jumladan, yashil infratuzilmani rivojlantirish, innovasion texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash va aholining ekologik xabardorligining o'sishi talab etiladi. Ularning yonishi karbonat angidrid (CO_2) va boshqa zararli moddalarning sezilarli tashlamasiga olib keladi, bu esa havo va iqlimga salbiy ta'sir qiladi. Energetika korxonalari tashlamalaridan havoning ifloslanishi tuman aholisining hayot sifatining yomonlashishiga olib keladi. CO_2 va boshqa ifloslantiruvchi moddalarning yuqori darajalari nafas olish, yurak-qon tomir muammolari va boshqa surunkali kasalliklarga olib kelishi mumkin.

Bolalar, kattalar va surunkali kasalliklarga chalingan odamlar bu ta'sirga ayniqsa zaifdir. tumanda CO_2 tashlamalarining tizimli monitoringi yo'q, bu esa atrof-muhitning hozirgi holatini baholash va uglerod izlarini kamaytirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishni ancha qiyinlashtiradi. Karbonat angidrid tashlamalari haqida aniq ma'lumotlarsiz manbalarni aniqlash va ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqish qiyin. Bundan tashqari, tuman hali iqlim o'zgarishi bo'yicha moslashish chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqmagan.

Bu global isish oqibatlarini yumshatish va o'zgaruvchan iqlim sharoitlariga moslashish bo'yicha kompleks yondashuv mavjud emasligini anglatadi. Bunday rejaning yo'qligi tumanning iqlim muammolariga samarali javob berish qobiliyatini pasaytiradi va ekstremal ob-havo hodisalariga nisbatan zaiflikni oshiradi.

tuman xizmatlari ma'lumotlariga ko'ra, aholi jon boshiga yillik energiya iste'moli 638,2 kVt/soatni tashkil qiladi. Shu bilan birga, mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflangan energiya miqdori kuzatilmaydi.

Energiya samaradorligi va barqarorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 16-fevraldagi PQ-57-son qarori doirasida 8800 kVt quvvatga ega quyosh panellari o'rnatildi. Bundan tashqari, tumanda energiya barqarorligini ta'minlash maqsadida 500 MVt quvvatga ega shamol stansiyalari va yangi quyosh elektr stansiyalarini qurish ishlari olib borilmoqda.

Xulosalar

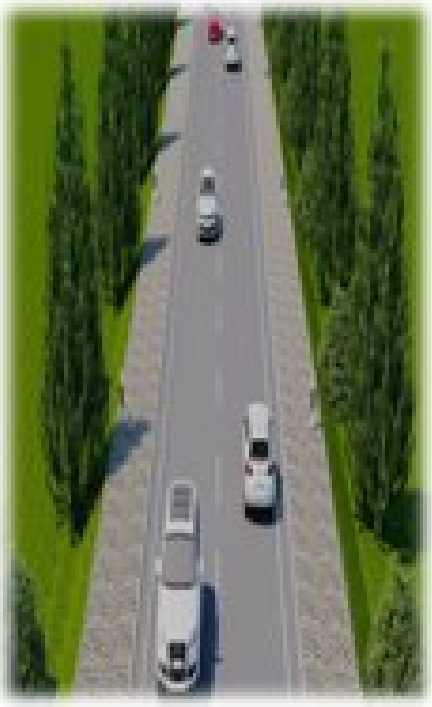
Energiya va atmosferaga CO2 tashlamalar	**Atmosferaga tashlamalar inventarizatsiyasi va monitoringining yo'qligi:** issiqxona gazlarini inventarizatsiya qilish uchun imkoniyatlarning yetishmasligi, bu maqsad va siyosatlarni belgilash qobiliyatiga ta'sir qiladi.
	Issiqxona gazlari tashlamalarining ko'payishi: aholi sonining ko'payishi va energiya talab qiladigan iqtisodiy o'sish kuzatilmoqda
	Energiyani ko'p talab qiladigan iqtisodiyot va energiya talabining o'sishi: energiya talab qiladigan sanoatning o'sishi va ichki talab uchun haroratning o'zgarishi. Eskirgan va samarasiz energiya infratuzilmasi tarmog'i.
	Binolarning past energiya samaradorligi: binolarning energiya samaradorligini kam rag'batlantirish yoki tartibga solish bilan binolarning past energiya samaradorligi.

YERDAN FOYDALANISH

tumanni ko'kalamzorlashtirish - bu tuman sharoitida yashil maydonlarni yaratish va saqlash jarayoni. Bu jarayon istirohat bog'lari, maydonlar, yashil tomlarni barpo etish, shuningdek, ko'chalar bo'ylab va aholi turar joylarida daraxt va butalar ekishni o'z ichiga oladi. Ko'kalamzorlashtirish tuman aholisining hayot sifatini oshirish, shovqin, chang va havo ifloslanishini kamaytirish, qulay ekologik muhitni yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bundan tashqari, yashil maydonlar tumandagi haroratni tartibga solishga yordam beradi, ortiqcha beton va asfalt tufayli yuzaga keladigan "issiqlik oroli ta'sirini" kamaytiradi. SHNQning 2.07.01-2009 yil 21.4-bandiga muvofiq mikrorayon yoki magistrallararo hududning yashil hududi maydoni, turar-joy massivlarida ko'p xonadonli turar joy qurilishi (maktablar va maktabgacha ta'lim muassasalari uchun uchastkalar bundan mustasno) ko'rib chiqilayotgan hududning kamida 25% ni tashkil etishi kerak. O'simliklarining me'yorlashtirilgan farq indeksini hisoblash uslubiyoti bo'yicha qayta ishlandi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, 39 ta mahalladan 16 tasida ko'kalamzorlashtirish ko'rsatkichi SHNQda tavsiya etilgan 25 foizdan kam. Bir kishiga to'g'ri keladigan ko'kalamzorlashtirish maydonini tahlil qilish uchun har bir mahalla bo'yicha ro'yxatga olingan aholi soniga bog'liq holda hududiy ko'kalamzorlashtirish hisobiga o'xshash hisob-kitob qilindi.

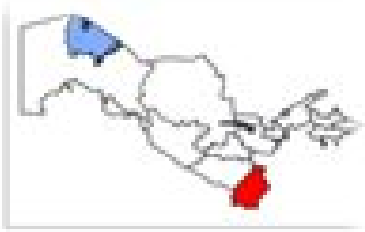
Tahlil natijalariga ko'ra tumanda umumiy ko'kalamzorlashtirish darajasi 1 kishiga 12,2 m2, va tumanning markaziy qismida, Tuzbozor, Obi, Poygaboshi, Mustaqillik Sariosiyo va Tog'chi MFYlarida har bir kishiga 29,74 m2 ko'kalamzorlik to'g'ri keladi, bu esa JSST me'yorlariga mos keladi. Biroq, ko'kalamzorlashtirish darajasi JSST tomonidan tavsiya etilganidan past bo'lgan mahallalarga e'tibor qaratish lozim.

Ko'pgina mahallalarda bo'lgani kabi asfalt yotqizilgan maydonlar yoki xizmat ko'rsatish va savdo markazi atrofidagi mashinalar to'xtash joylari mavjud. Qatorlar orasidagi bo'shliqda esa yashil maydonlarni yaratish, har bir to'xtash joyiga daraxtlar ekish zarur. O'rta bo'yli daraxtlar va butalardan foydalanish yoqimli mikroiqlimni yaratish, shovqin darajasini pasaytirish va havo sifatini yaxshilashga yordam berish orqali bunday hovlilarda hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Ko'kalamzorlashtirish aholining psixologik qulayligiga ham hissa qo'shadi. Ko'kalamzorlashtirishdan maksimal samaraga erishish uchun to'xtash joylarini hovlilar tashqarisiga, binolarning tashqi jabhalariga ko'chirish kerak. Bu yashil maydonlar va dam olish maskanlari uchun ko'proq joyni tejash imkonini beradi, shuningdek, turar-joy binolari yaqinida havo va shovqin ifloslanishini kamaytiradi. Shunday qilib, hovli qudug'i tumansozlik rivojlanishining o'rtasida, aholining qulayligi va salomatligini ta'minlaydigan. Issiqlik orollari haqiqiy vohaga aylanishi mumkin.

Xulosalar

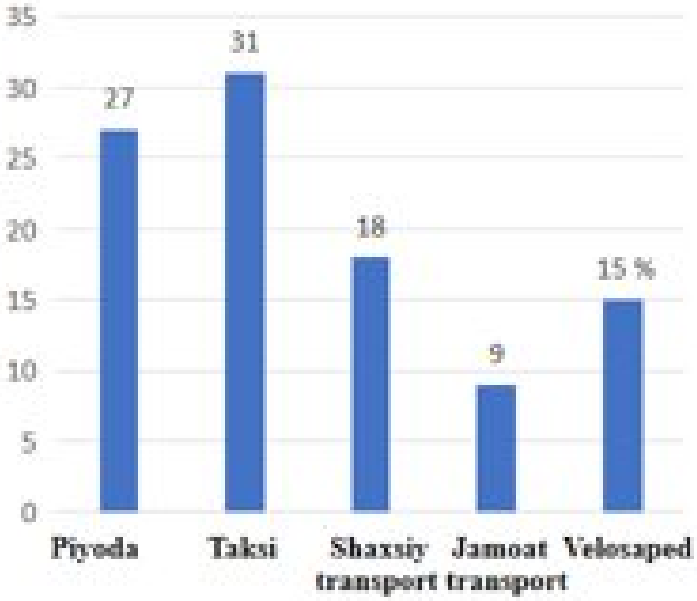
Yerdan foydalanish	✓ Yashil maydonlarning yetarli darajada ta'minlanmagani. ✓ Yashil maydonning yo'qolishi va yetarli darajada himoyalanmaganligi: shaharlarning kengayishi shahar yashil maydonining cheklangan miqdoriga tahdid soladi. ✓ Aholining o'sishi: Aholining tez o'sishi shaharlarning kengayishiga olib keladi. ✓ Ma'lumotlar va monitoring etarli emas. Biologik xilma-xillik yoki tuproq sifati to'g'risida juda kam ma'lumotlar mavjud, bu javob choralarini ishlab chiqish salohiyatiga ta'sir qiladi. ✓ Shahardan foydalanishni rejalashtirishning yetishmasligi: yerga bo'lgan raqobatdosh talablar muvozanatli emas va uzoq muddatli shahar strategiyasi mavjud emas.

TRANSPORT VA HAVO SIFATI

Transport infratuzilmasi va yoqilg'iga bo'lgan talab ortib borayotgani, shaxsiy avtotransport vositalaridan foydalanishning ko'payishi atrof muhitga salbiy ta'siri, tirbandlik va havo ifloslanishining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tufayli tumanlarning harakatchanligi tumanni rejalashtiruvchilar uchun aylandi. dolzarb masalaga YUNEPning 2017 yilgi hisobotiga ko'ra, transport sektori global energiya bilan bog'liq karbonat angidrid chiqindilarining to'rtdan bir qismini tashkil qiladi va bu iqlim o'zgarishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Transport tizimlarining qazib olinadigan yoqilg'iga bog'liqligi uzoq muddatli energiya xavfsizligiga xavf tug'diradi. Nihoyat, O'zbekiston tumanlaridagi havo sifati yomonligining muhim sababi transport sohasi bilan bog'liq bo'lib, atrof-muhit va salomatlik uchun jiddiy salbiy oqibatlarga olib keladi. Shu bois ekologik toza transportga o'tish, jamoat transportidan foydalanishni ko'paytirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Barqaror transport variantlari orasida piyoda yurish, velosipedda yurish, jamoat transporti va avtomobillarda birgalikda foydalanishlar mavjud.

Ro'yxatga olingan avtomobillarning umumiy sonida deyarli bir xil ko'rinish kuzatilmoqda. Garchi iste'mol qilinadigan yoqilg'i turiga qarab avtomobillar soniga nazar tashlasangiz ham, dizel yoqilg'isidagi avtomobillar soni sezilarli darajada ko'p. Avtotransport birligi uchun sarflangan yoqilg'ini qayta hisoblash natijasida ma'lum bo'lishicha, eng ko'p yoqilg'i dizel avtomobillari tomonidan iste'mol qilinadi, bu sanoat, qurilish va qishloq xo'jaligi uskunalarining aksariyati dizel yoqilg'isida ishlashi bilan bog'liq, shuningdek dizel yoqilg'isidagi texnikalarning sezilarli eskirgani tufayli bo'lishi mumkin.

Ekologik toza transportga o'tish Boysun tumani uchun ham ustuvor vazifa bo'lgan havoning ifloslanishiga qarshi kurashish hisoblanadi. Boysun tumani tarkibiy qismi uning aglomeratsiyasining transport master-rejasini ishlab chiqish doirasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, barcha qatnovlarning 9 foizi jamoat transportida, 31 foizi taksida, 18 foizi shaxsiy transportda, 15 foizi velosipedda va 27 % piyoda amalga oshiriladi.

CHIQINDILAR VA SANITARIYA

Chiqindilar va sanitariya tuman chiqindilarini boshqarish Boysun tuman aholisining ekologik xavfsizligi va salomatligini saqlashning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Yillik 154 000 tonna chiqindi hajmi, shundan 65 000 tonnasi maishiy chiqindilar, 1000 tonna qurilish chiqindilari va 88 000 tonnasi maxsus chiqindilar (shu jumladan sanoat va tibbiyot chiqindilari) bo'lgan chiqindilarni boshqarishning samarali tizimi juda muhimdir.

Chiqindilarni boshqarishning asosiy maqsadlaridan biri atrof-muhit ifloslanishining oldini olishdir. Chiqindilarni ruxsatsiz tashlab yuborish va noto'g'ri utilizatsiya qilish tuproq, suv va havoning ifloslanishiga olib keladi, bu esa inson salomatligi va ekotizimlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sanoat va tibbiyot chiqindilaridan zaharli moddalar yer osti suvlariga tushishi yoki havoga tushishi mumkin, bu esa atrof-muhit va salomatlik uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Chiqindilarni ajratish va qayta ishlash poligonlardagi bosimni kamaytirish va poligonga tushadigan chiqindilar hajmini kamaytirish yo'lidagi muhim qadamdir. Qayta ishlash nafaqat chiqindilarni kamaytiradi, balki metall, plastmassa va qog'oz kabi qimmatli resurslarni iqtisodiyotga qaytaradi. Bu tabiiy resurslarni tejash va atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga yordam beradi tuman chiqindilarini samarali boshqarish xalq ta'limini ham o'z ichiga oladi.

Fuqarolarga chiqindilarni saralash va qayta ishlashning to'g'ri usullari, shuningdek, ekologik me'yorlarga rioya qilish muhimligi haqida ma'lumot berilishi kerak. Atrof-muhit haqida xabardorlikni oshirish chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlashni yaxshilashga yordam beradi. Boysun tumanida qattiq maishiy chiqindilarni olib chiqish xizmatlari bilan qamrab olinishi jismoniy shaxslar 37 ta mahallalarda 207 000 aholiga 100 foiz sanitar tozalash xizmatlari ko'rsatiladi

Boysun tumani yuridik shaxslarning chiqindilarni olib chiqish xizmatlari bilan qamrab olinishi yuzasidan tizimli monitoring olib borilmayapti. Bu muammo tuman infratuzilmasi va ekologik barqarorlikka katta ta'sir ko'rsatadi

Monitoringning yo'qligi mavjud chiqindilarni boshqarish tizimlarining samaradorligini baholash va ularni takomillashtirish strategiyasini ishlab chiqishni imkonsiz qiladi.

Chiqindilarni yig'ish xizmatlariga bo'lgan talabni muntazam tahlil qilmasdan va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini baholamasdan, tuman hokimiyati chiqindilarni boshqarish infratuzilmasining optimal ishlashini ta'minlay olmaydi. Aholining bir qismi uchun sanitariya xizmatlaridan foydalana olmaslik jiddiy salomatlik va ekologik oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Ekologiya vazirligining Chiqindilarni boshqarish boshqarmasidan ma'lum qilishlaricha, Boysun tumanida qattiq maishiy chiqindilarni olib chiqish xizmatlari bilan qamrab olinishi faqat jismoniy shaxslar o'rtasida nazorat qilinadi. Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, 2024 yil oxirida aholining 32 foizi hali ham maishiy chiqindilarni olib chiqish bo'yicha shartnomalarga ega emas. Bu chiqindilarni samarali boshqarish va tuman tozaligini saqlash uchun aholini xabardor qilish va shartnomalar tuzishga jalb qilish bo'yicha sa'y-harakatlarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi

Biroq, oqava suvlarni boshqarish sohasidagi yutuqlarga qaramay, aholining katta qismi uchun sanitariya xizmatlaridan foydalanish muammosi saqlanib qolmoqda, bu tuman hokimiyati va xalqaro tashkilotlarning zudlik bilan e'tiborini va choralarini talab qiladi

Masalan, chiqindini qayta ishlashning takomillashtirilmagan usullaridan foydalanish turli kasalliklarga olib kelishi va atrof muhitning ifloslanishiga olib kelishi mumkin, bu esa inson hayoti va mintaqa bioxilma-xilligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'pgina oqava suvlar atrof-muhitning keng tarqalgan ifloslanishini oldini oladigan va ifloslangan suv bilan bog'liq kasalliklar xavfini kamaytiradigan qandaydir tozalashdan o'tadi.

Indikatorlar ko‘rsatkichi

Toifasi	Indikator	Turi	Tavsif	Ma’lumotlar
Chiqindilar	To‘plangan va to‘g‘ri yo‘q qilingan chiqindilarning nisbati	Miqdoriy	Tuman tomonidan to‘plangan va sanitariya poligonlarida,yoqish pechlarida yoki tartibga solinadigan chiqindilarni tozalash inshootlarida utilizatsiya qilinadigan chiqindilar foizi.Tumandahosil bo‘lgan chiqindilarning umumiy hajmiga nisbati sifatida ifodalangan	0.8 %
	Yillik hosil bo‘ladigan chiqindilarning umumiy miqdori	Miqdoriy	Tumanda 1 yilda hosil bo‘ladigan chiqindilar miqdori	54 600 kub
	Chiqindilarni to‘lash va utilizatsiya qilish ulushi	Sifat	Chiqindilarni atrof-muhitga ta’sirini minimallashtirish uchun tumanning chiqindilarni yig‘ish va yo‘q qilish tizimini takomillashtirish yoki saqlashga qaratilgan sa’y-harakatlari	Ha
	Chiqindilarni qayta ishlash va qayta foydalanish ulushi	Sifat	Tumanning chiqindilarni kamaytirish,qayta ishlash va qayta foydalanishga qaratilgan sa’yharakatlari mavjudligi	Ha
Sanitariya	Yaxshilangan sanitariya xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega aholi	Miqdoriy	Kanalizatsiya tizimiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ulangan yoki yaxshilangan mahalliy manbalarga ,masalan septik tanklar va yaxshilangan hojatxonalarga kirish imkoniga ega aholining umumiy aholiga nisbatan	0.02 mg/m³
	Tozalangan oqova suvlarning ulushi	Miqdoriy	Tumanda yig‘ilgan oqova suvning kamida asosiy/birlamchi darajagacha tozalangan qismining ulushi	0.011 mg/m³
	Sanitar ahvoli	Miqdoriy	Noto‘g‘ri sanitariya sharoitlari bilan bog‘liq bo‘lgan ifloslanishni kamaytirish bo‘yicha tumanning sa’y-harakatlari mavjudligi	0.013 mg/m³

Xulosalar

Chiqindilar va sanitariya	Aholini chiqindilarni olib chiqish xizmatlari bilan yetarlicha qamrab olinmaganligi natijasida yuzaga keladigan salbiy ekologik va salomatlik oqibatlari; Yuridik shaxslarning chiqindilarni olib chiqish xizmatlari bilan qamrab olinishi monitoringining yo‘qligi; Chiqindilarni utilizatsiya qilish yoki qayta ishlash strategiyasining yo‘qligi; Norasmiy/norasmiy chiqindilar sektori yoki sanoat chiqindilarini boshqarish bo‘yicha ma’lumotlarning cheklanganligi; Kanalizatsiya cho‘kindisini (loyini) chiqindixonaga jo‘natish tufayli yo‘qotilgan imkoniyatlar; Cheklangan oqova suvlarni tozalash infratuzilmasi

SUV ISTE'MOLI VA SUV SIFATI

Suv resurslarini boshqarish Boysun EMRning muhim yo'nalishi bo'lib, u suv xavfsizligi va muhofazasi, suv va oqava suvlarni tozalash hamda yer usti suvlarini boshqarishni qamrab oladi. Boysun tumanida r suv ta'minoti tizimi iqtisodiy rivojlanish muvozanatini ta'minlagan holda ham ekotizimlar, ham farovonligiga xizmat qilishi kerak.

Yuqori sifatli suv bilan ta'minlash juda muhim va ko'plab omillarga, jumladan, o'simliklar, iqlim va inson faoliyatiga bog'liq. Yer usti va yer osti suvlarining ifloslanishi xavfsizlikning asosiy sababidir. Suv tanqisligi. Bundan tashqari, O'zbekiston o'tkir suv tanqisligiga duch kelayotgan mamlakatdir, shuning uchun tartibga solish, ongli iste'mol, infratuzilmasini rivojlantirish suv iste'moli va samarasizligini kamaytirish uchun juda muhimdir.

Boysun tumanida mavjud suv zaxirasidan foydalanishni yaxshilashga qaratilgan innovatsiyalar suv xavfsizligini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Iqlim o'zgarishi qurg'oqchilik va ekstremal ob-havo hodisalari ehtimolini oshirar ekan, suvni samarali boshqarish iqlimga chidamlilik va moslashish uchun juda muhimdir.

Boysunda aholi jon boshiga suv iste'moli viloyatning boshqa tumanlariga nisbatan past. Biroq, iste'mol darajasi past bo'lishiga qaramay, tuman xo'jaligi ob'yektlarida suv iste'moli hajmining tizimli monitoringi yo'q, bu esa suv resurslarini tahlil qilish va boshqarishni qiyinlashtiradi.

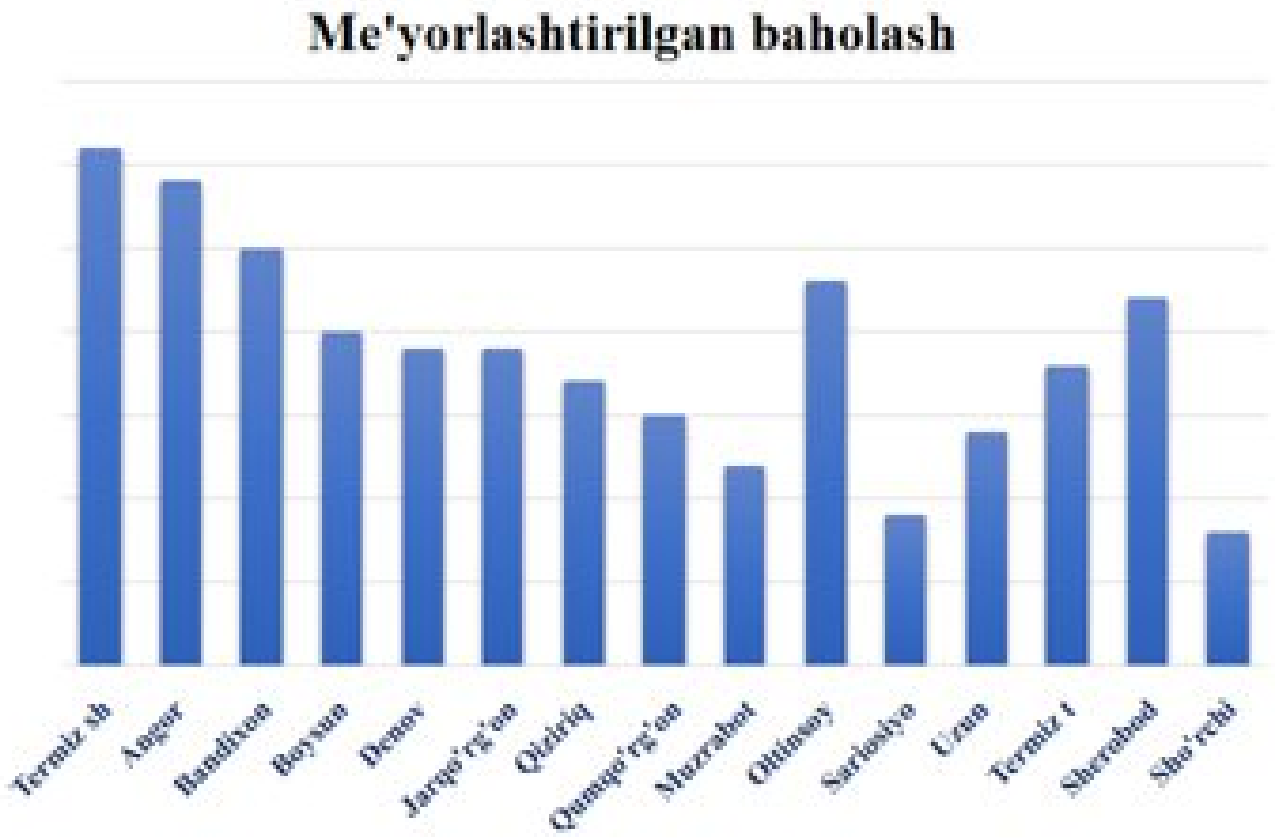
Bundan tashqari, o'rganish davomida ayrim ta'lim muassasalarida, masalan, maktab va bog'chalarda suvning asossiz sarflanishi aniqlangan. Bu esa, bunday holatlarning sabablarini nazorat qilish va aniqlash bo'yicha aniq choralar ko'rish zarurligini ta'kidlaydi. Bunday g'ayritabiiy suv iste'molining mumkin bo'lgan sabablari orasida texnik nosozliklar, suvni tejash muhimligini bilmaslik yoki hatto yashirin suv sizishlarining mavjudligi bo'lishi mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun barcha kommunal ob'yektlarda suv iste'molini muntazam monitoring qilish tizimini yo'lga qo'yish va ortiqcha iste'molni kamaytirish strategiyasini ishlab chiqish kerak. Shuningdek, aholi o'rtasida suv resurslaridan samarali foydalanish zarurligini tushuntirish, tabiatni yuksaltirishga asrash qaratilgan madaniyatini targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish muhim ahamiyatga ega.

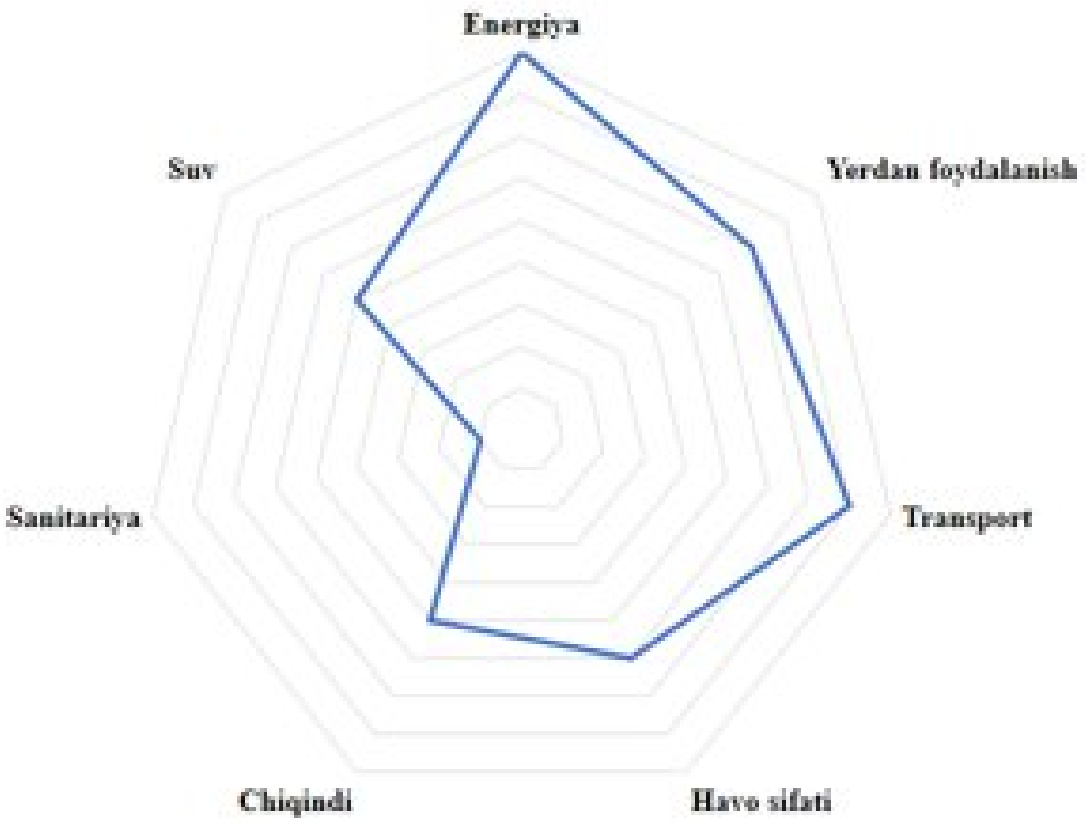

Xulosalar

Suvdan foydalanish	Jiddiy suv yetishmasligi: allaqachon cheklangan mavjud suv resurslariga qaramasdan sanoat va qishloq xo'jaligida yuqori suv iste'moli; Suvni taqsimlash va qayta ishlatishning past ko'rsatkichlari; Suv sizishi tufayli katta suv yo'qotishlari; Ma'lumotlarning yetishmasligi va suvdan foydalanish va sifatining doimiy monitoringi yo'qligi; Ma'lumotlarning yetishmasligi siyosatni ishlab chiqish yoki baholash uchun dalillar bazasini cheklaydi;

Me'yorlashtirilgan baholash
Termiz sh
Angor
Bandixon
Boysun
Denov
Jarqo'rg'on
Qiziriq
Qumqo'rg'on
Muzrabot
Oltinsoy
Sariosiya
Uzun
Termiz t
Sherobod
Sho'rchi

Boysun tumanining ekologik barqarorligi
Energiya
Yerdan foydalanish
Transport
Havo sifati
Chiqindi
Sanitariya
Suv

3. BOYSUN TUMANINING KELGUSIGA NAZAR

Boysun tuman EMRning maqsadi tumanning ekologik holatini yaxshilash, shu orqali aholining hayot sifatini va iqlim o'zgarishiga chidamliligini oshirishdan iborat. Rejada bir qator ekologik strategik maqsadlar va ularni amalga oshirish bo'yicha harkatlar, bajarilishi monitoringi mexanizmi, tumanning ustuvor yo'nalishlariga jamoatchilikni jalb qilish, davlat organlari ma'lumotlari va harakatlarining shaffofligini ta'minlash vositalari belgilangan.

Boysun tumanning ustuvor ekologik hududlari 7 toifaga bo'lingan: energiya, yerdan foydalanish, transport va havo sifati, chiqindilar va sanitariya va suv. Ushbu bo'limda biz ushbu ustuvor yo'nalishlarni, jumladan, har bir sohada erishilgan yutuqlar, maqsad va vazifalar va ushbu maqsadlarga erishish uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan aniq harakatlarni ajratib ko'rsatamiz. Har bir ekologik ustuvor hudud milliy va munisipal kontekstning umumiy tavsifi bilan taqdim etiladi.

EMRning maqsadi har bir ustuvor sohada samarali maqsadlar va zarur harakatlarni tavsiflashdan iborat.

Kuzatuv va harakat.

Ushbu EMRning muvaffaqiyati ishonchli va dolzarb ma'lumotlarga bog'liq. Shu sababli, ushbu hisobotning asosiy maqsadi mavjud ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish va yetishmayotgan ma'lumotlar va ushbu bo'shliqlarni to'ldirish strategiyalarini aniqlashdir. Maqsad – monitoring jarayonini yaxshilash va vaqt o'tishi bilan indikatorlarni (ko'rsatkichlarni) yaxshilash.

Ehtiyojlarni muvozanatlash.

Boysun O'zbekistonning muhim turistik markazi bo'lib, har yili ko'plab sayyohlarni o'ziga jalb qiladi. Turizm iqtisodiy foyda keltirsa-da, mahalliy chiqindilarni boshqarish, transport, suv va energetika infratuzilmasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, turizmning iqtisodiy foydalari va tumanning ekologik barqarorligi o'rtasidagi muvozanat juda muhimdir.

Inklyuziv taraqqiyot.

Boysun tumanining ekologik muammolarini yaxshiroq tushunish va uzoq muddatli o'zgarishlarga erishish uchun manfaatdor tomonlarning samarali ishtiroki zarur. Inklyuzivlik EMR ishlab chiqish va amalga oshirishning barcha bosqichlarida hisobga olinishi kerak.

3.1 STRATEGIK YO‘NALISHLAR

ENERGIYA VA ATMOSFERAGA TASHLAMALAR

- Xavfsiz va xilma-xil energiya ta'minoti;
- Binolar va infratuzilmaning energiya samaradorligini oshirish;
- CO_2 chiqindilarini kamaytirish;
- Toza energiya bo'yicha harakatlar rejasini ishlab chiqish.

YERDAN FOYDALANISH

- Yashil maydonlarni yo'qotishni kamaytirish;
- Mavjud yashil maydonlarni himoya qilish va yaxshilash;
- Yangi tuman rivojlanishining atrofmuhitga ta'sirini kamaytirish;
- tuman kengayishini to'xtatish;

TRANSPORT VA HAVO SIFATI

- Ko'proq jamoat va faol transportga o'tish;
- Aqlli mobillik yechimlaridan foydalanishni ko'paytirish;
- Havo sifatini yaxshilash;
- Barqaror tuman transporti strategiyasini ishlab chiqish.

CHIQINDILAR VA SANITARIYA

- Aholi jon boshiga chiqindilarni kamaytirish;
- Qayta ishlangan chiqindilar ulushini oshirish;
- Oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish;
- Sanitariya va infratuzilmadan foydalanish imkoniyatini yaxshilash.

SUV ISTE'MOLI

- Aholi jon boshiga suv iste'molining kamaytirish;
- Suv sizishi tufayli suv yo'qotilishining kamaytirish;
- Suv sifatini yaxshilash.

4. TAVSIYA ETILGAN HARAKATLAR

4.1. ENERGIYA VA ATMOSFERAGA TASHLAMALAR

Tavsiya etilgan harakatlar

CO2 chiqindilari monitoringi tizimini joriy etish:

Atmosferaga karbonat angidrid tashlamalarini tizimli monitoring qilish tizimini ishlab chiqish va joriy etish. Issiqxona gazlari tashlamasini monitoring qilishning samarali tizimi tashlamalarni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishning asosiy vositasidir.

Toza energiya bo'yicha harakatlar rejasini ishlab chiqish:
Iqlim o'zgarishiga moslashish va uning oqibatlarini yumshatish bo'yicha kompleks harakatlar rejasini shakllantirish. Rejada issiqxona gazlari tashlamalarini kamaytirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishiga moslashish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilanishi kerak.

Energiyani kuzatish amaliyotini amalga oshirish:
tuman energiya resurslarini yanada samarali boshqarish uchun energiya sarfini kuzatish va tahlil qilish tizimini yaratish. Mahsulot birligiga energiya sarfini kamaytirish imkoniyatlarini aniqlash uchun ishlab chiqarish jarayonlarining energiya samaradorligini kuzatishni boshlash ham muhimdir. Maktablar, bolalar bog'chalari, poliklinikalar va boshqalar kabi o'rtacha darajadan yuqori bo'lgan ijtimoiy infratuzilma ob'yektlariga e'tibor berish.

Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishni davom ettirish:

tumanda quyosh panellarini o'rnatish va shamol energiyasi imkoniyatlarini rivojlantirishni davom ettirish. Bu an'anaviy energiya manbalariga qaramlikni kamaytirish va issiqxona gazlari tashlamalarini kamaytirishga yordam beradi

Aholi jon boshiga karbonat angidrid tashlamalari: mavjud ma'lumotlar yo'q.

Bir kishi boshiga o'rtacha yillik energiya iste'moli: 1537,4 kVt.

Toza energiya siyosati: Ha

Iqlim bo'yicha harakatlar rejasi: yo'q

Maqsadlar

- ❑ CO_2 chiqindilarini monitoring qilish tizimini joriy etish
- ❑ Toza energiya bo'yicha harakatlar rejasini ishlab chiqish
- ❑ Energiyani kuzatish amaliyotini amalga oshirish
- ❑ Qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish

4.2. YERDAN FOYDALANISH

Joriy ko'rsatkichlar

- Yashil joylar: 3,6 km².
- Aholi zichligi: har kvadrat kilometrga 4042,5 nafar kishi.
- Sanoat: og'ir sanoat yo'q

Vazifalar:

- mavjud yashil maydonlarni muhofaza qilish va yaxshilash;
- Yangi yashil maydonlarni yaratish;
- Yangi tuman qurilishining atrof muhitga ta'sirini kamaytirish;
- tumanlarning kengayish sur'atlarini kamaytirish.

Maqsadlar:

- 2027 yilga kelib tumandagi yashil maydonlarni hozirgi holatga nisbatan 15 foizga va 2030 yilgacha 30 foizga oshirish
- tuman chegarasi bo'ylab kamida 15 qatorli daraxtlar bilan "yashil belbog'" barpo etish
- Avtoturargohlarni majburiy ko'kalamzorlashtirish talabini joriy etish

Tavsiya etilgan harakatlar

Tuman bosh rejasini tuzish va tasdiqlash

Energiya tejamkor ko'p xonadonli turar-joy binolari, jamoat joylarini barpo etish, yashil maydonlarni ko'paytirish, transport tarmog'ini rivojlantirish zarurligini hisobga olgan holda Boysun tuman hududining bosh rejasini ishlab chiqish zarur. Bosh reja tuman aholisi ishtirokida tuzilishi kerak.

Tumanni ko'kalamzorlashtirish.

Parklar, xiyobonlar, yo'llar, to'xtash joylari, vertical ko'kalamzorlashtirishni amalga oshirish

Chang va qum bo'ronlaridan himoya qilish

Transchegaraviy chang va qum bo'ronlarining tumanga kirib borish imkoniyati va hududini o'rganish. Chang va qum bo'ronlari yo'nalishida joylashgan joylarda "yashil kamar" tashkil qilish. Chang va qum bo'ronlarining kirib kelishiga samarali to'sqinlik qiladigan yashil daraxtzorlarning belgilangan minimal soni 15 qatorni tashkil qiladi.

Mahallalarni ko'kalamzorlashtirish

Ko'kalamzorlashtirishning hududiy foizi eng past bo'lgan mahallalarda ko'kalamzorlashtirish ishlarini olib borish tavsiya etiladi. Quduqla hovlilarni loyihalashda hovlining ichki makonini iloji boricha o'rta bo'yli daraxtlar va butalar bilan peyzaj qilish, avtomobillarni turish joyini binoning fasad tomoniga tashqariga ko'chirish muhimdir

4.3. TRANSPORT VA HAVO SIFATI

Tavsiya etilgan harakatlar

Jamoat transportini rivojlantirish: jamoat transportining qamrov maydoni va ulushini oshirish va uning sifatini yaxshilash alohida avtomashinalardan foydalanishni qisqartirishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida atmosferaga zararli moddalarni chiqarish darajasini pasaytiradi.

Samarali yoqilg'iga o'tish: Avtotransport parkini muqobil va ekologik toza yoqilg'ida ishlaydigan avtomashinalar bilan yangilash orqali yoqilg'i sarfini va atmosferaga zararli moddalar tashlamalarini kamaytirish choralarini ko'rish. Elektr yoki gaz kabi ekologik toza yoqilg'iga o'tish uchun subsidiyalar va imtiyozli shartlarni ishlab chiqish. Avtotransport vositalarini gaz ballonlari (YeVRO-4) jihozlashga o'tkazishni subsidiyalash va ekologik toza avtomobillardan foydalanish uchun soliq stavkalarini kamaytirish dasturlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Velosipedchilar va piyodalar uchun infratuzilmani yangilash: velosipedchilar va piyodalar uchun xavfsiz va qulay shart sharoitlarni yaratish ushbu ekologik toza transport turlaridan foydalanishni oshiradi.

Yashil hududlar va istirohat bog'larini rivojlantirish: tumanda yashil hududlar va istirohat bog'larini yaratish va rivojlantirish karbonat angidridni o'zlashtiradigan va kislorod chiqaradigan o'simliklar sonini ko'paytirish orqali havo sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Ongli iste'mol va barqaror turmush tarzini targ'ib qilish: Barqaror iste'mol va turmush tarzining ahamiyati, jumladan, jamoat transportidan foydalanish, velosipedda yurish va piyoda yurish haqida ma'lumot kampaniyalarini o'tkazish. Bu tuman aholisi o'rtasida ekologik mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga yordam beradi.

Joriy ko'rsatkichlar

Bir kishiga to'g'ri keladigan avtomobillar soni: bir kishi uchun 0,095 mashina

Motorsiz transportdan foydalanish: ma'lumot yo'q

Tuman transport siyosati: Ha

Tirbandlikni yumshatish siyosati: Yo'q

Azot dioksidi konsentratsiyasi: 0,069 mg/m².

Oltingugurt dioksidi konsentratsiyasi : 0,046 mg/m².

Qattiq zarrachalar konsentratsiyasi (PM10): 0,012 mg/m².

Toza havo siyosati: Ha

Malqsadar

- Atmosfera havosining ifloslanishi ustidan muntazam va to'xtovsiz monitoring olib borish;
- Sanoat korxonalari (1 va 2-toifalar) yaqinida atmosfera havosini nazorat qilish uskunalarini o'rnatish;
- Korxonalarda davlat monitoringini o'tkazish uchun laborantlar shtatini ko'paytirish. 1 nafar xodimga korxonalar soni normasini joriy etish;
- Aqlli mobillik: davlat va shaxsiy transportni rejalashtirishni takomillashtirish uchun texnologiyalar va texnik yechimlarni qabul qilish;
- Jamoat va faol transportga o'tish: avtomashinasiz va jamoat transportidan foydalanishni ko'paytirish.

4.4. CHIQINDILAR VA SANITARIYA

Joriy ko'rsatkichlar

Yig'ilgan va tegishli tarzda utilizatsiya qilingan chiqindilar ulushi: 0%.

Yillik ishlab chiqarilgan chiqindilarning umumiy hajmi: 54 600 kub .

Chiqindilarni yig'ish va yo'q qilish siyosati: ha

Qayta ishlash va qayta foydalanish siyosati: yo'q

Yaxshilangan sanitariya xizmatlaridan foydalana oladigan aholining ulushi: 35,2%

Tozalangan oqava suvlar ulushi: 0,4%

Sanitariya siyosati: ha

Maqsadlar

2030 yilgacha jismoniy shaxslarni qattiq maishiy chiqindilarni olib chiqish xizmatlarini 90% qamrab olish;

- Yuridik shaxslarning qamrab olinishini hisobga olish tizimini joriy etish;
- Tumandagi supermarketlar, pochta bo'limlari va/yoki bozorlar yonida ikkilamchi qayta ishlanadigan chiqindilarni qabul qilish punktlari- jamoat eko-punktlar tarmog'ini tashkil etish;
- Tumanda qo'shimcha punktlar va axlat qutilari bilan jihozlash;
- Sanitariya qamrovini oshirish va infratuzilmani yaxshilash.

Tavsiya etilgan harakatlar

Ishlab chiqarilgan chiqindilarni boshqarish va monitoringi. Chiqindilarni olib chiqish bo'yicha xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar sonini, ular qamrab olgan hududni, shuningdek, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati va muntazamligini kuzatib boruvchi monitoring tizimini joriy etish zarur. Bunday monitoring chiqindilarni samarali boshqarish, toza va xavfsiz tuman atrof-muhitini ta'minlash, shuningdek, mintaqaning ekologik barqarorligiga hissa qo'shish imkonini
beradi.

Aholi o'qitish va xabardorligini oshirish. Aholi o'rtasida sanitariya-gigiyena va chiqindilarni to'g'ri yo'lga qo'yishning ahamiyati haqida ma'rifiy targ'ibot ishlarini olib borish muhim ahamiyatga ega. Bu xabardorlikni oshirishga yordam beradi va atrof-muhitga nisbatan ijobiy xulq-atvorni rag'batlantiradi.

Mas'uliyatli iste'molni rivojlantirish. "Eko-punkt"lar loyihasini muvaffaqiyatli ishga tushirish uchun oziq-ovqat do'konlari, bozorlar va pochta bo'limlari tarmog'I kabi turli potensial hamkorlar bilan faol hamkorlik qilish, ular bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish va qayta ishlanadigan materiallarni yig'ish punktlarini qulay va jozibador konsepsiyani ishlab chiqish tavsiya etiladi. Xodimlarni o'qitishni tashkil etish va aholini axborot bilan ta'minlash.

Sanitariya infratuzilmasini kengaytirish. Aholining to'g'ridan-to'g'ri kanalizatsiyaga ulanishlari imkoniyatini oshirish yoki mahalliy sanitariya manbalarini yaxshilash uchun sanitariya infratuzilmasiga investisiyalarni ko'paytirish kerak. Bunga yangi kanalizatsiya tarmoqlarini qurish, septik tanklarni o'rnatish va tumanning chekka hududlarida sanitariya xizmatlarini yaxshilash kiradi.

4.5. SUV ISTE'MOLI VA SUV SIFATI

Tavsiya etilgan harakatlar

Kuchli yomg'ir suvlarini yig'ish tizimini yaratish. Hosil bo'ladigan suv hajmlari, sifati va atrof-muhit uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarni hisobga olgan holda mavjud vaziyatni tahlil qilish kerak; ekologlar, muhandislar va tuman hokimligi vakillaridan iborat ishchi guruhini tuzish; strategiyaning maqsadlari va ustuvor yo'nalishlarini, jumladan, suv resurslarini boshqarish, suv toshqinlaridan himoya qilish va suvni tejash bo'yicha chora-tadbirlarni belgilash; uni amalga oshirish bo'yicha aniq harakatlar va chora-tadbirlarni, shuningdek, uning samaradorligini monitoring qilish va baholash mexanizmlarini ishlab chiqish; aholi va manfaatdor tomonlar bilan jamoatchilik maslahatlarini o'tkazish va tuman ma'muriyati darajasida strategiyani tasdiqlash zarur.

Turizm sektori tomonidan resurslar iste'molini kamaytirish: Mehmonxonalar va restoranlarni ekologik jihatdan mas'uliyatli munosabatda bo'lishga rag'batlantirish uchun "ECO-friendy" belgisini berish mezonlari va standartlarini, shu jumladan energiyani tejash, suvdan samarali foydalanish, ekologik toza materiallar va chiqindilarni utilizatsiya qilish talablarini shakllantirish taklif etiladi hamda mehmonxonalar va restoranlar o'rtasida dasturda ishtirok etishning afzalliklari haqida axborot kampaniyalarini o'tkazish va ularni qo'shilishga undash zarur. Maxsus "ECO-friendy" belgisini yaratish va belgilangan mezonlarga javob beradigan mehmonxona va restoranlarga uni berishni tashkil etish, shuningdek, standartlarga muvofiqligini ta'minlash va ilg'or tajribalarni rag'batlantirish maqsadida ularning ekologik faoliyatini monitoring qilish va baholash tizimini joriy etish kerak.

Suv iste'molini nazorat qilish: maktablar va bolalar bog'chalari kabi ijtimoiy muassasalarda suvni ortiqcha iste'mol qilish sabablarini aniqlash va bartaraf etish uchun muammoli joylarni aniqlash, eskirgan uskunalarni energiya tejamkorligiga almashtirish uchun suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarida audit o'tkazish taklif etiladi va suvni tejovchi uskunalar, shu jumladan kam suv sarflaydigan sanitariya-texnik vositalarni o'rnatish, undan foydalanishni nazorat qilish va optimallashtirish uchun suvdan foydalanish monitoringi tizimini joriy etish, xodimlar va talabalar uchun suvni tejash va atrof-muhitga javobgarlik bo'yicha o'quv dasturlarini o'tkazish, suvni tejash rejalarini ishlab chiqish, natijalarni baholash va zarur tuzatishlar kiritish uchun muntazam ravishda audit va tahlillar o'tkazish lozim

Joriy ko'rsatkichlar

Aholi jon boshiga kunlik suv iste'moli:
kishi boshiga 120 litr

Suv ta'minoti tizimidagi suv yo'qotishlar darajasi: 11%

Suv resurslarini barqarorligi siyosati:
ha

Suv sifati siyosati: ha

Maqsadlar:

- ❑ 2025 yilgacha kuchli yomg'ir suvlarini
- ❑ boshqarish strategiyasini ishlab chiqish
- ❑ va tasdiqlash. Har 2 yilda
- ❑ strategiyani ko'rib chiqing
- ❑ "Ongli mehmonxona – ongli turist"
- ❑ tizimini joriy etish,
- ❑ mehmonxonalarni maxsus "ECO-friendy"
- ❑ belgisi bilan belgilash.
- ❑ Ijtimoiy infratuzilma
- ❑ ob'yektlarida suv iste'molini
- ❑ kuzatish tizimini joriy etish

5. AMALGA OSHIRISH REJASI

Tuman harakat rejasida har bir ekologik yo‘nalish bo‘yicha strategik maqsadlar, ustuvor yo‘nalishlar va vazifalar aniqlanib va shu orqali Boysun tumani atrof-muhitining kelajagiga qarashlar belgilab berildi. Ushbu harakat rejasida umumiy holda kerakli harakatlar ifodalangan; ammo har bir harakat barcha manfaatdor tomonlarning ishtirokini ta’minlash uchun kerakli byudjet, bajarilish vaqti va amalga oshirishga ma’sullar ko‘rsatilgan chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilishi kerak

Amalga oshirish tizimi uchta komponentdan iborat: (1) o‘lchash va baholash, (2) harakat va amalga oshirish va (3) baholash va kerakli o‘zgartirish kiritish. EMR ushbu jarayonni tuman ma’sul organlari uchun vosita sifatida qo‘llab-quvvatlashi kerak. Ushbu uchta bosqich doimiy takomillashtirish va baholashni talab qiladigan har bir strategik maqsad uchun siklni tashkil qilishi kerak.

5.1 O‘lchash va baholash Ushbu komponent har bir strategik maqsad uchun asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari va muvaffaqiyat mezonlarini belgilashni o‘z ichiga oladi. Bu yerda hozirgi holat tahlil qilinib, yaxshilash zarur bo‘lgan yo‘nalishlari belgilab Shaffoflik va samaradorlikni ta’minlash uchun erishilgan natijalarni muntazam ravishda o‘lchash va baholash muhimdir.

5.2 Harakatlar va amalga oshirish Ushbu komponent maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan aniq qadamlar va tadbirlarni belgilaydi. Bu yerda resurslarni taqsimlash, mas’ul shaxslarni tayinlash va amalga oshirish muddatlarini o‘z ichiga olgan chora tadbirlar rejasi ishlab chiqiladi. Ushbu bosqichning samarali strategiyani bajarilishi muvaffaqiyatli oshirishda asosiy rol o‘ynaydi.

5.3 Baholash va kerakli o‘zgartirishlarni kiritish O‘lchash va baholash Baholash va kerakli o‘zgartirishlar kiritish

Harakatlar rejasi amalga oshirilgandan so‘ng uning samaradorligi va natijalarini baholash bosqichi mavjud. Bu yerda erishilgan natijalar tahlil qilinadi va belgilangan maqsadlar bilan taqqoslanadi. Ushbu baholash asosida tuzatish choralari ko‘riladi va strategiyaga zarur o‘zgartirishlar kiritiladi. Ushbu bosqich doimiy takomillashtirish va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashishni ta’minlaydi.

Ushbu uch komponentdan iborat sikl tuman infratuzilmasini boshqarish va rivojlantirishga tizimli yondashishni, doimiy takomillashtirish va strategik maqsadlarga erishishni ta’minlaydi.

6. HAVOLALAR

Banff Town Council (2019). BANFF ENVIRONMENTAL MASTER PLAN: 2019-2029 plan for the environment in Banff. Banff, Alberta: Banff Town Council .

EBRD (2020). The Green City Action Plan. [online] EBRD. Available at: https://ebrdgreencities.com/assets/Uploads/PDF/Sofia-GCAP_ENG.pdf [Accessed 29 Mar. 2024].

Guo, Y. and Zhang, Z. (2024). Reducing carbon emissions through green renewal: insights from residential energy consumption in Chinese urban inventory districts from an evidence-based decision-making perspective. Humanities and Social Sciences Communications, [online] 11(1), pp.1–13. doi:https://doi.org/10.1057/s41599-023-02417-z.

Kalfas, D., Kalogiannidis, S., Chatzitheodoridis, F. and Toska, E. (2023). Urbanization and Land Use Planning for Achieving the Sustainable Development Goals (SDGs): A Case Study of Greece. Urban Science, [online] 7(2), p.43. doi:https://doi.org/10.3390/urbansci7020043.

Lombardi M, Laiola E, Tricase C, Rana R (2017) Assessing the urban carbon footprint: an overview. Environ Impact Assess Rev 66:43–52. https://doi.org/10.1016/j.eiar.2017.06.005

The World Bank (2023). Trends in Solid Waste Management. [online] The World Bank. Available at: https://datatopics.worldbank.org/what-a-waste/trends_in_solid_waste_management.html [Accessed 1 Apr. 2024].

UIA (2018). Sustainable use of land, nature based solutions. [online] Sustainable use of land, nature based solutions. Available at: https://www.uia-initiative.eu/en/sustainable-use-land-nature-based-solutions [Accessed 29 Mar. 2024].

UNEP (2017). Sustainable transport and air pollution. [online] UNEP - UN Environment Programme. Available at: https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities/sustainable-transport-and-air-pollution [Accessed 29 Mar. 2024].

UN Habitat (2022) World Cities Report 2022: Envisaging the future of cities. United Nations Human Settlements Programme: Nairobi, Kenya, 41–44

Uz Stat (2024). Demography. [online] Stat.uz. Available at: https://www.stat.uz/en/official-statistics/demography [Accessed 3 Apr.